

Василь Купрійчук

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ ВИЩИМИ НАВЧАЛЬНИМИ ЗАКЛАДАМИ В ДОБУ НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНОЇ БОРОТЬБИ 1917–1920 рр.

У статті розглядається державно-управлінська діяльність системою вищих навчальних закладів українськими урядами в добу національно-визвольної боротьби 1917–1920 рр. Аналізуються основні напрями та шляхи реалізації їхньої державної політики в галузі освіти, акцентується увага на необхідності творчого використання тодішнього досвіду в сьогоденній управлінській практиці

Ключові слова: державне управління, вищі навчальні заклади, державна політика, українські уряди, Центральна Рада, Гетьманат, Директорія.

Постановка проблеми

Розвиток державного управління вищими навчальними закладами української освіти ХХ ст. можна характеризувати як період їх національно-державного відродження, започаткований демократичними перетвореннями 1917–1920 рр. українською революцією. Дійсно, повалення царизму, боротьба за незалежну українську державу, соціально-економічні, гуманітарні зрушення, що відбулися в цю добу, стимулювали піднесення духовного життя суспільства, його інтенсифікації, відкритості, дали могутній поштовх національно-культурному відродженню України. Саме у той час, закладалися педагогічні основи демократизації навчально-виховного процесу в українських вищих закладах освіти. Тому назріла потреба конструктивно-критичного і творчого вивчення досвіду державотворчого культурного будівництва періоду визвольних змагань українського народу 1917–1920 років для розв'язання актуальних проблем в сучасних освітніх процесах в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Дослідження проблеми державного управління вищими навчальними закладами освіти України в добу національно-визвольної боротьби 1917–1920 рр. з'явилися ще на той час. Авторитетні політичні і культурні діячі (М. Грушевський, В. Винниченко, Д. Дорошенко, Д. Донцов, П. Христюк, Г. Гринько, М. Грищенко, І. Огієнко, С. Русова, Я. Ряппо, С. Сірополко, М. Скрипник) в своїх працях порушували актуальні проблеми державного будівництва національної школи, системи освіти, науки та мистецтва.

Питання щодо різних складових теорії та історії державного управління, управління освітньою сферою містять праці сучасних дослідників: В. Авер'янова, В. Трощинського, В. Лугового, В. Скуратівського, В. Князева, С. Крисюка, І. Кураса, Б. Гаєвського, В. Майбороди, В. Маслової, І. Надольного, Н. Нижник, П. Надолішнього, В. Рижих, І. Розпутенка, В. Бикова та інших. У своїх працях науковці розкривають сучасні тенденції розвитку державного управління, досліджують процеси децентралізації, роль і місце громадськості в управлінні, аналізують відносини влади і суспільства, проблеми формування громадянського суспільства, сутність державного управління вищою освітою, визначають принципи його реалізації.

В останні десятиліття певні аспекти цієї проблеми знайшли відображення в роботах вітчизняних науковців: В. Андрущенко, А. Алексюка, В. Бондаря, М. Дми-

триченка, В. Козакова, К. Корсака, В. Кременя, Ю. Чернецького, Г. Щокіна, Т. Яценко та інших.

Розвиток системи державного управління вищими навчальними закладами освіти в добу національно-визвольної боротьби 1917–1920 рр. на різних рівнях досліджується науковцями, у тому числі й вітчизняними, достатньо давно. Однак не дослідженими належним чином залишається низка ключових питань, які поставили на той час, зокрема: становлення і розвиток системи державного управління вищою освітою, модернізація матеріально-технічної бази закладів вищої освіти, забезпечення їх кадровим потенціалом, боротьба навколо українізації у вищих навчальних закладах освіти та інші, які мають важливе теоретичне і практичне значення для сьогодення.

Проаналізувати шляхи становлення й розвитку системи державного управління вищою освітою України у добу національно-визвольної боротьби 1917–1920 рр.

Сучасний етап розвитку Української держави характеризується зростанням інтересу до минулого періоду життя української спільноти, до історичних коренів становлення державності й національної духовної ідеї. Без ретроспективного погляду на розвиток національної освіти й культури неможливо зрозуміти минулий, теперішній і майбутній суспільний розвиток світу й окремих країн, усього людства чи окремих націй.

Одним із пріоритетних напрямів державної політики в галузі вищої освіти Центральної Ради, Гетьманату та Директорії УНР в добу української національної революції 1917–1920 рр. була модернізація державного управління, пошук нових, відкритих і демократичних моделей управління галуззю.

Саме у концепції будівництва освіти українські уряди, політичні, культурні та громадські діячі важливу роль відводили формуванню національної вищої гуманітарної та природничої освіти. Серед цих завдань на перше місце ставилися питання створення українських гуманітарних вищих навчальних закладів і, насамперед, університетів, тому що саме вища освіта, як ніяка інша, була найбільш зрусифікована і до того ж серед студентського складу був низький відсотковий показник українців.

Управлінсько-правовою основою розвитку вищої освіти стало рішення уряду Центральної Ради про створення прообразу першого національного вищого закладу – народного університету в Києві, який спочатку сформувався як громадський загальноосвітній навчальний підрозділ, а пізніше був реформований у професійний університет.

Створення другого університету у Києві, який готував національні кадри і був українізований, диктувалося не тільки прагненням Центральної Ради розвивати вищу освіту в Україні, а й тими обставинами, що діючий у історичному центрі українського народу могутній Університет св. Володимира не був готовий на той час українізуватися. Керівництво та чимало викладачів університету просто не визнавали рішення Центральної Ради щодо освіти, бойкотували їх і продовжували керуватися у своїй роботі ще дореволюційними розпорядженнями Міністерства освіти Російської імперії щодо викладання у ньому російською, єврейською, польською та німецькою мовами [1].

Державотворчий підхід здійснювався Центральною Радою й у створенні Науково-педагогічної академії, Академії мистецтв, географічного, технічного інститутів, Вищої Економічної Ради, на яку покладалася обов'язок організації створення навчальних закладів і підготовки у

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми

Мета

Виклад основного матеріалу

них фахівців з економіки, торгівлі, фінансів, транспорту. У березні 1918 року парламент, на подання уряду, схвалив проект відкриття за державний кошт дев'яти українських університетів (у Харкові, Сумах, Полтаві, Кременчуці, Вінниці, Чернігові, Кам'янець-Подільському, Умані, Катеринославі). Але цей задум був призупинений гетьманським переворотом, і часткова реалізація названого проекту проводилася уже урядом П. Скоропадського.

Створюючи нові українські вищі навчальні заклади, уряд Центральної Ради розгорнув поступову українізацію насамперед діючих університетів. З початком 1917-1918 навчального року в Київському, Одеському, Харківському університетах розпочалося утворення українознавчих кафедр і введення україномовного викладання. За наказом Генерального Секретаріату освіти збільшувався прийом до університетів студентів українців за походженням. Також вводилося в інститутах і університетах безкоштовне навчання [2].

Державна політика уряду на створення та розвиток національної системи вищих навчальних закладів знайшла широку підтримку в населення України. Центральна Рада розпочала переводити освіту на безкоштовне навчання, посилювати матеріальну базу вищої освіти. Ці зміни дають підставу стверджувати, що державно-управлінською діяльністю Центральної Ради й урядом була закладена матеріальна, організаційна й духовна основа будівництва та розвитку національної вищої освіти. Але це був лише початок великомасштабної роботи державного будівництва вищої освіти, яку далі продовжив Гетьманат П. Скоропадського.

Порівняно з попереднім періодом, Рада Міністрів за участю П. Скоропадського внесла в концепцію державного будівництва вищої освіти вагоме доповнення. Його зміст полягав у тому, що керівництво держави взяло курс на радикальне розширення національної університетської освіти та відкриття нових університетів у всіх регіонах країни. У доповнення до цього намічалася також значне поліпшення науково-педагогічної роботи діючих вищих навчальних закладів, розширення державного будівництва мережі різнопрофільних інститутів, продовження українізації вищої освіти та посилення її фінансування.

Восени 1918 р. рішенням уряду Гетьманату були одержавлені і проголошені українськими в минулому російські університети у Києві, Одесі, Харкові, а також Катеринославський гірничий, Харківський технологічний і ветеринарний та Київський політехнічний інститути. У цих наукових закладах, у додаток до уже діючих, відкривалися нові кафедри з української філології, історії, культури, західноруського права тощо [3]. Вивчення цих дисциплін стало обов'язковим для всіх студентів названих інститутів та університетів.

Уряд П. Скоропадського також реформував Київський народний університет, перетворивши його в державний. Новостворений навчальний заклад складався з історико-філологічного, фізико-математичного, правничого, медичного факультетів з україномовним і у деяких групах російськомовним викладанням. На його урочистому відкритті 6 жовтня 1918 р. у виступах П. Скоропадського, Ф. Лизогуба, І. Огієнка, В. Винниченка зазначалося, що новий державний університет покликаний відігравати важливу роль у становленні національного й культурного розвитку українського народу та державному будівництві його суверенної держави. Також уряд П. Скоропадського приймає закон про заснування українського університету у Кам'янець-Подільському з перспективою розвивати вищу гуманітарну науку на Поділлі і Західній Україні та налагодження наукових зв'язків з університетами Західної Європи [4].

Державну підтримку розвитку національної вищої освіти уряд надавав в багатьох регіонах України. За рішенням Полтавської думи і губернських земських зборів у Полтаві створюються юридичний та історико-філологічний факультети з правами державного університету. Катеринославська міська дума ухвалила рішення про створення в місті університету, виділила з місцевого бюджету на його заснування 1,5 млн грн та земельну ділянку для будівництва корпусу. За допомогою керівництва Української Держави та участі викладачів Університету св. Володимира було засновано університет у Ялті [5].

Вагоме місце після університетів в освітній державній політиці Гетьманату займали педагогічні інститути. Уряд профінансував збільшення прийому студентів у Київський, Харківський, Полтавський, Ніжинський інститутах, виділив кошти на заснування Сумського та інших інститутів.

Успішно розвивалася вища технічна освіта. Українська гетьманська держава виділила кошти на відкриття електротехнічного факультету у Київському політехнічному інституті. Для підготовки спеціалістів сільськогосподарства заснувала Харківський, Херсонський сільськогосподарський інститути, відкрила агрономічний відділ на механіко-математичному факультеті Університету св. Володимира, затвердила проект будівництва у Києві Сільськогосподарської академії.

Міністерство народної освіти та мистецтва потурбувалося про створення вузькопрофільних інститутів, спеціалісти яких потрібні були для національного функціонування різних сфер економічного, культурного, міжнародного життя Української Держави. З ініціативи її керівництв та участі різних організацій і державних відомств заснувався інститут історії мистецтва, археологічний, художньо-промисловий, медичний, консульський, шляхів сполучення, есперанто, машинобудування, п'ять військових академій та інші навчальні заклади. В діючих і новостворених інститутах вводилося україномовне викладання й вивчення українознавчих дисциплін [6].

За історично короткий період діяльності Української держави утворилося 35 вищих навчальних закладів (до революції їх було 27). Це означало, що у вищій освіті були здійснені корінні перетворення, які зміцнили основи національної вищої освіти. Зрозуміло, що не всі навчальні заклади в умовах громадянської війни розпочали діяти або працювати на повну потужність. Однак саме державна політика щодо їх заснування зробила вагомий внесок у теорію і практику державного будівництва національної вищої освіти.

До розвитку концепції державного будівництва вищої освіти належить також віднести постанову уряду про підготовку національних наукових кадрів. З цією метою Рада Міністрів Гетьманату надала право університетам, а також дев'ятьом різнопрофільним інститутам України створити аспірантури, докторантури, ради захисту дисертацій й присуджувати пошуковцям учені ступені. До таких навчальних закладів були віднесені Київські політехнічний, комерційний, медичний, Харківські технічний і ветеринарний, Катеринославський гірничий та низка інших інститутів.

Державна політика формування національної вищої освіти активно впроваджувалася в життя Директорією й урядом УНР. За наказом його керівництва на початку 1919 р. у всіх вищих навчальних закладах країни вводилося україномовне викладання, вивчення українознавства та складання екзаменів з українознавчих дисциплін. Також Директорія здійснює черговий крок з розбудови вищої освіти й створює Комісію у справах вищих шкіл і наукових інституцій, до якої входять дер-

жавні та культурні діячі – В. Вернадський, Г. Павлуцький, Д. Антонович, М. Кістяківський, яка в цілому схвалила державний курс попередніх урядів щодо будівництва вищої освіти й доповнила його власним баченням шляхів її дальшого державного розвитку [7].

Узагальнено це зводилося до структурної перебудови навчально-практичного процесу університетів та інститутів, згідно з новими вимогами підготовки національних кадрів, надання навчальним закладам у їх перебудові ґрунтовної методичної, матеріальної й науково-технічної допомоги, заснування мережі нових гуманітарних і природничих навчальних закладів і налагодження роботи тих наукових інституцій, які були створені в попередні роки, але не працювали.

Це була надзвичайно передова державна програма, яка рухала розвиток вищої освіти прискореним шляхом, і її реалізація в повному обсязі давала можливість у наближені роки забезпечити в основному потреби всіх сфер духовного і матеріального життя суспільства висококваліфікованими національними кадрами.

Однак втілити в життя державні програми не вдалося через нетривале перебування Директорії при владі. Але незважаючи на це, впродовж декількох місяців урядом було профінансовано заснування учительських інститутів у Харкові, Херсоні, Кам'янець-Подільському, розширено кількість спеціалізацій у Харківському технічному, Київському політехнічному, Новомосковському інституті сільського господарства та в деяких інших навчальних закладах технічного й гуманітарного спрямування [8].

Особливий внесок уряд УНР зробив у зміцнення Кам'янець-Подільського університету. Завдяки його вагомій фінансовій підтримці університет за короткий проміжок часу завершив своє організаційне становлення, збільшилася в ньому кількість студентів, спеціалізацій, кафедр, факультетів, а також перетворився в один з найбільших навчальних закладів України. Незважаючи на те, що робота Директорії і уряду УНР з державного будівництва вищої освіти не були такими вражаючими, як за Гетьманату П. Скоропадського, однак все це заклало міцну основу відродження української вищої школи та подальшого розвитку державної гуманітарної політики в посткомуністичний час і дало можливість зробити вагомий внесок діячів української освіти у розвиток світової культури ХХ ст. [9].

Глибокі державотворчі культурні зміни, які були закладені різними за своєю політичною орієнтацією урядами в період національно-визвольної боротьби 1917–1920 рр., мали прогресивний характер. Саме у ці роки було засновано державну національну систему вищої освіти, науки, здійснено глибокі перетворення в інших галузях культури.

За період визвольних змагань, порівняно з дореволюційними роками, значно зросли кількісно вищі навчальні заклади, поліпшилася якість підготовки у них фахівців, упорядковувалися й удосконалювалися навчальні програми, вводилися нові спеціалізації, запроваджувалося українськомовне викладання. Окремі інститути і всі університети отримали право засновувати аспірантури, докторанти й надавати пошуковцям наукові ступені. Поряд з усіма іншими, змінився зміст і суспільне призначення вищої освіти та ставлення до неї. Саме вона розпочала розглядатися не як відокремлене, віддалене, а часом і вороже народним інтересам культурне середовище, а як складова, невід'ємна частина культурного надбання нації та її поступового розвитку.

Напрями подальших наукових розвідок полягають у поглибленому вивченні та виробленні конкретних про-

позицій щодо шляхів впровадження досвіду державної політики розвитку вищими навчальними закладами освіти у період визвольних змагань 1917–1920 рр. у практику сучасних державотворчих процесів в Україні.

Література.

1. Alma Mater: Університет св. Володимира напередодні та в добу Української революції 1917–1920. Матеріали. Документи, спогади: [У 3 кн. / ред. кол. В.В. Скопенко, А.Г. Слюсаренко та ін. Упоряд. В.А. Короткий, В.І. Ульяновський]. – К.: Прайм, 2001. – Кн. 2. – 356 с.
2. Сорочан Н.А. Формування системи управління освітою в Україні за доби Центральної ради (березень 1917 р. – квітень 1918 р.): автореф. дис. на здобуття ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України» / Сорочан Н.А. – Харків, 1998. – 17 с.
3. Закон про відкриття чотирьох кафедр українознавства в Харківському та Новоросійському державному університетах / Державний Вісник. – К., [Б.в.] 1918. – 5 жовтня.
4. Ухвала Ради Міністрів про асигнування у розпорядження Міністерства Народної Освіти та Мистецтва 2,35 млн. крб. у 1918 р. на утримання Київського та Кам'янець-Подільського державних університетів / Державний Вісник. – К., [Б.в.] 1918. – 10 вересня.
5. Державний архів м. Києва. – Ф. 16. – Оп. 465. – Спр. 1594. – Арк. 59.
6. Постанова Ради Міністрів про асигнування Міністерству Народної Освіти та Мистецтва 1,282 млн крб на потреби вищої школи / Державний Вісник. – К., [Б.в.] 1918. – 29 липня.
7. Розовик Д.Ф. Українське культурне відродження в роки національно-демократичної революції (1917–1920). / Розовик Д.Ф. – К.: Абрис, 1991. – 88 с.
8. Із законопроекту Міністерства народної освіти про відкриття учительських інститутів у Кам'янець-Подільському, Харкові, Херсоні / Життя Поділля. – 1919. – 7 березня.
9. Копилов А. Кам'янець-Подільський державний університет: від ідеї заснування до ліквідації (1917–1921 рр.) / Копилов А., Завалюк О. – Український істор. журн. – К., [Б.в.] 1994. – № 4. – С. 32–33.

УДК 352.075.1

Юлія Молодожен, Артур Левицький

ЕКОНОМІЧНА САМОДОСТАТНІСТЬ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД: СТАН РОЗРОБЛЕННЯ ПРОБЛЕМИ ТА ВИЗНАЧЕННЯ НАПРЯМІВ ДОСЛІДЖЕНЬ

В статті порушується проблема визначення економічної самодостатності територіальних громад. Проаналізовано сучасний стан наукових доробків у напрямі розуміння змісту терміну «економічна самодостатність» науковцями різних галузей науки. Запропоновано підходи до проведення подальших досліджень цієї проблематики з позицій системного підходу.

© Молодожен Ю.Б., Левицький А.О., 2012.